

Λ Ο Γ Ι Κ Η

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Περὶ τῆς ἐννόας, τοῦ σκοποῦ, τῆς ὠφελείας καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς λογικῆς.

Λογικὴ λέγεται ἡ ἐπιστήμη, ἣτις ἐκτίθησι τοὺς νόμους, καθ' οὓς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ὀρθῶς διανοεῖται· παράγεται δὲ ἡ λέξις ἀπὸ τοῦ λόγος, ὅστις δηλοῖ τὸν τε προφορικὸν καὶ τὸν ἐνδιάθετον λόγον, οὗ ἐκεῖνος εἶναι προῖόν καὶ ἔκφρασις¹.

Ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς εἶναι τὸ διανοεῖσθαι ἢ ἡ διανόησις ἢ ἡ γνώσις. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα διανόησις διττῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ, ἢ καθ' ἑαυτήν, τουτέστι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς κανονικότητα ἀσχέτως πρὸς τὸ νοούμενον ἀντικείμενον, ὅποτε καθαρὰ διανόησις λέγεται, ἢ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἢ τὴν ὕλην, ἐφ' ἣν ἐφαρμόζονται οἱ διανοητικοὶ νό-

¹ Τὴν Λογικὴν, ὡς ἐπιστήμην, ἐκάλουν οἱ ἀρχαιότεροι Ἕλληνες διὰ τῆς λέξεως διαλεκτική· πρῶτοι δὲ οἱ Στωϊκοὶ ἐποίησαντο χρῆσιν τῆς ὀνομασίας λογική, ἣτις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος (Cic. de fin. 1, 7) κατέστη συνηθεστάτη. Πατὴρ τῆς Λογικῆς ἐπιστήμης θεωρεῖται ὁ ἐκ Σταγείρων φιλόσοφος Ἀριστοτέλης (384—321 π. Χ.), ὁ κατ' ἐξοχὴν ἰδρυτὴς πάσης συστηματικῆς ἐπιστήμης. Τὸ σύνολον τῶν τοῦ ἐξόχου τούτου φιλοσόφου λογικῶν συγγραμμάτων, ἐν οἷς σπουδαιότατον εἶναι τὰ Ἀναλυτικά, τὰ περὶ συλλογισμῶν καὶ ἀποδείξεων πραγματευόμενα, ἐκλήθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Ὀργανον.

μοι ἢ διανοητικοὶ τύποι, ὅποτε ἐφηρμοσμένη διακρίσις καλεῖται· διὰ τοῦτο ἡ Λογικὴ διαίρεται διττῶς, εἰς καθαρὰν καὶ ἐφηρμοσμένην. Καὶ ἡ μὲν καθαρὰ Λογικὴ ἐξετάζει τὴν κανονικότητα τοῦ διανοεῖσθαι καθ' ἑαυτήν, ἤτοι ἐξετάζει ἀπλῶς τοὺς νόμους τοῦ διανοεῖσθαι ἀσχέτως πρὸς τὴν νοουμένην ὕλην· ἡ δὲ ἐφηρμοσμένη ἐξετάζει τὴν κανονικότητα τοῦ διανοεῖσθαι ἢ τοὺς νόμους τῆς διανοήσεως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν νοουμένην ὕλην καθόλου¹. Ἐνταῦθα πραγματευόμεθα περὶ τῆς καθαρᾶς Λογικῆς, τῆς ἐφηρμοσμένης ἀποτελούσης μέρος τῆς μεταφυσικῆς (θεωρία τῆς γνώσεως).

Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγομεν, ἐὰν τὸν σκοπὸν τοῦ διανοεῖσθαι ἐξετάσωμεν. Ὁ τελικὸς σκοπὸς πάσης νοήσεως εἶναι ἡ ἀλήθεια. Αὕτη δὲ εἶναι διττὴ α') συμφωνία τῆς νοήσεως πρὸς ἑαυτήν (ἀλήθεια τυπικὴ ἢ εἰδολογικὴ), β') συμφωνία τῆς νοήσεως πρὸς τὸ ὄν (ἀλήθεια ὕλικὴ ἢ πραγματικὴ)². Κατὰ ταῦτα ἡ μὲν καθαρὰ Λογικὴ ἀναπτύσσει τοὺς νόμους τῆς τυπικῆς (ἢ κατ' εἶδος) ἀληθείας, ἡ δὲ ἐφηρμοσμένη, τοὺς νόμους τῆς πραγματικῆς (ἢ καθ' ὕλην) ἀληθείας· ἤτοι ἐκείνη μὲν δεικνύει κατὰ ποίους νόμους ἢ νόησις συμφωνεῖ πρὸς ἑαυτήν, αὕτη δέ, κατὰ τίνους νόμους καὶ ὑπὸ τίνους περιορισμοὺς συμφωνεῖ ἢ νόησις πρὸς τὸ ὄν³.

¹ Ἡ σχέσις τῆς καθαρᾶς πρὸς τὴν ἐφηρμοσμένην λογικὴν εἶναι οἷα ἡ τῆς καθαρᾶς πρὸς τὴν ἐφηρμοσμένην μαθηματικὴν.

² Τὸ ὄν, ὡς ἀντικείμενον τῆς νοήσεως, ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα ἐν τῇ καθολικότητι αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ὡς μερικόν τι καὶ ὠρισμένον, ὅπερ εἶναι ἀντικείμενον τῶν μερικῶν ἐπιστημῶν.

³ Ἐπειδὴ οἱ νόμοι τῆς νοήσεως συμφωνοῦσι μὲν μετὰ τῶν τοῦ ὄντος, δὲν περιέχουσιν ὅμως καὶ τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς τούτου πραγματικῆς ὑπάρξεως, διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν τυπικὴν ἀλήθειαν, ἀντιστρατεύεται καὶ πρὸς τὴν πραγματικὴν· πᾶν δὲ συμφωνοῦν πρὸς ἐκείνην δὲν ἔπεται ὅτι συμφωνεῖ καὶ πρὸς ταύτην· ἤτοι πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι λογικῶς ἀληθές, δὲν εἶναι οὐδὲ πραγματικῶς ἀληθές· ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι εἶναι λογικῶς ἀληθές δὲν ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι καὶ πραγματικῶς ἀληθές.

Ἡ Λογική, καταδεικνύουσα τοὺς νόμους τοῦ διανοεῖσθαι καὶ ὀδηγοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ λογικῶς ἀληθοῦς ἀπὸ τοῦ λογικῶς ψευδοῦς, ἀποβαίνει ἐπιστήμη ἀναγκαιοτάτη καὶ ὠφελιμωτάτη οὐ μόνον εἰς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν καθόλου διανοητικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν. Δικαίως ἄρα ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος «Τέχνη πᾶσῶν τῶν τεχνῶν μεγίστη»¹.

Ἡ Λογική διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρῶτον, ἀναφερόμενον εἰς τὰ στοιχεῖα τοῦ διανοεῖσθαι, ὀνομάζεται *στοιχειολογία*, τὸ δὲ δεύτερον, ἀναφερόμενον εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῶν τῆς διανοήσεως στοιχείων, ὀνομάζεται *μεθοδολογία*.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΛΟΓΙΑ

§ 2. Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς στοιχειολογίας.

Στοιχειολογία λέγεται τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς λογικῆς, ὅπερ πραγματεύεται περὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐπὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς διανοήσεως ἐργασίας, περὶ ὧν διαλαμβάνουσι τὰ ἐπόμενα δύο τμήματα.

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΝΟΜΩΝ ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΕΙΣΘΑΙ

§ 3. Περὶ τῶν νόμων τοῦ διανοεῖσθαι καθόλου.

Οἱ θεμελιώδεις τῆς διανοήσεως νόμοι, οἱ ἀμέσως ἐκ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως ἐξαγόμενοι καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς ἡμε-

¹ «Ars omnium artium maxima».

τέρας διανοητικής ἐνεργείας προσδιορίζοντες, εἶναι τρεῖς, ἤτοι ὁ τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, ὁ τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως καὶ ὁ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου.

§ 4. Περὶ τοῦ νόμου τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως.

Νόμος ταυτότητος (principium identitatis) καλεῖται ὁ νόμος ἐκεῖνος, καθ' ὃν πᾶν τὸ τιθέμενον ἐν τῇ συνειδήσει εἶναι ἴσον πρὸς ἑαυτό, ὡς ὅλον θεωρούμενον, ἢ πρὸς τὰ μέρη αὐτοῦ· ἤτοι κατὰ τὸν νόμον τοῦτον πᾶν τὸ τιθέμενον εἶναι αὐτὸ τοῦτο μετὰ πασῶν τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἄλλο, ἤτοι τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ κατηγορούμενον ¹.
 Π. χ. ὁ Γεώργιος ἐστὶ Γεώργιος. "Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν Γεώργιος, ἐννοῶ αὐτὸν τοῦτον τὸν Γεώργιον καὶ οὐχὶ ἄλλον τινά, οἷον τὸν Δημήτριον. Ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ἄνθρωπος. "Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, οὐδὲν ἕτερον ἐννοῶ εἰμὴ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ἤτοι οὐσίαν, ἔχουσαν αἴσθησιν καὶ λόγον, ἅπερ εἶναι ιδιότητες ἀπαραίτητοι τοῦ ἀνθρώπου. Γενικώτερον ἐκφράζεται ὁ νόμος οὗτος διὰ τοῦ ἐξῆς τύπου $A=A$ ἢ (ὅταν τὸ A συνίσταται ἐκ τοῦ α, β, γ) $A=\alpha+\beta+\gamma$.

Ἐκ τοῦ νόμου τούτου συνάγονται τὰ ἐξῆς ἀξιώματα· τὸ ὅλον εἶναι ἴσον τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι· τὸ ἀντικείμενον, ταῖς ἑαυτοῦ ιδιοτήσιν· ἢ ἔννοια, τοῖς ἑαυτῆς γνωρίσμασι· τὸ γένος, τοῖς ἑαυτοῦ εἶδεσι κτλ.

Νόμος ἀντιφάσεως (principium contradictionis) εἶναι ὁ αὐτὸς καὶ ὁ τῆς ταυτότητος, ἀλλ' ἀρνητικῶς ἐκφραζόμενος. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον πᾶν τὸ τιθέμενον ἐν τῇ συνειδήσει δὲν δύναται ἐν ταυτῷ καὶ νὰ αἴρηται εἴτε ἐν ὅλῳ, εἴτε ἐν μέρει².

¹ «Δεῖ γὰρ πᾶν τὸ ἀληθές αὐτὸ ἑαυτῷ ὁμολογούμενον εἶναι πάντη» Ἀριστ. Ἀναλ. Προτ. 1, 32.

² «Ἐμεῖς δὲ νῦν εἰλήψαμεν ὡς ἀδυνατοῦ ὄντος ἅμα εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ διὰ τούτου ἐδείξαμεν ὅτι βεβαιοτάτη αὕτη τῶν ἀρχῶν πασῶν». (Ἀριστοτ. μετὰ τὰ φυσ. 3, 4).

Π. χ. ὁ Γεώργιος οὐκ ἔστιν οὐ Γεώργιος. Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν Γεώργιος, δὲν ἐννοῶ τι διάφορον τοῦ Γεωργίου. Ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν οὐκ ἄνθρωπος. Ἦτοι, ὅταν θέτω ἐν τῇ συνειδήσει μου τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐννοῶ ἕτερόν τι διάφορον αὐτοῦ, ἤτοι μὴ ἔχον τὰς ιδιότητας αὐτοῦ, δηλαδὴ τὴν αἴσθησιν καὶ τὸν λόγον. Γενικώτερον ἐκφράζεται ὁ νόμος οὗτος διὰ τοῦ ἐξῆς τύπου· Α οὐκ ἔστιν οὐκ Α· ἢ (ὅταν τὸ Α συνίσταται ἐκ τοῦ α, β, γ) Α οὐκ ἔστιν οὐκ α + β + γ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς ἀντιφάσεως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θέτωμέν τι ἐν τῇ συνειδήσει ἀντιφατικὸν (ὡς Α καὶ οὐκ Α). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον οὐ μόνον τὰ μέρη διανοήματός τινος πρέπει νὰ μὴ ἀντιφάσκωσι πρὸς ἀλλήλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, ἀλλὰ καὶ ὅταν τὸ διανόημα πρέπει νὰ μὴ ἀντιφάσκη πρὸς ἕτερα διανοήματα ἢ γνώσεις, ὡς ἀληθεῖς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἀναγνωρισθείσας. Ὁ νόμος οὗτος, ὡς προσδιορίζων τὴν ἀλήθειαν τῆς διανοήσεως κατὰ τρόπον ἀρνητικόν, καλεῖται καὶ ἀρχὴ τῆς ἀποφασκούσης θέσεως (*principium negationis*).

Ἐκ τῶν ἄνω ῥηθέντων συνάγεται ὅτι τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, χρησιμεῦον κυρίως καὶ ἀμέσως ὡς θετικὸν κριτήριον τῆς τυπικῆς ἀληθείας, χρησιμεύει ἐμμέσως καὶ ὡς κριτήριον ἀρνητικὸν τῆς πραγματικῆς ἀληθείας· καθ' ὅσον πραγματικὴ ἀλήθεια δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη, ὅπου ὑπάρχει ἀντίφασις. Τούτου ἕνεκα ὁσάκις γνώσεις τινὲς ἡμῶν φαίνονται ἀντιφάσκουσαι πρὸς ἀλλήλας, ὀφείλομεν κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο νὰ μὴ παραδεχώμεθα ἀμέσως ὡς ἀληθεῖς, ἀλλὰ νὰ καθυποβάλλωμεν εἰς ἀκριβεστέραν ἔρευναν.

§ 5 Περὶ τοῦ νόμου τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως.

Νόμος τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως (*principium exclusi tertii sive medii*) λέγεται ἐκεῖνος, καθ' ὃν τὸ τιθεμένον ἐν τῇ συνειδήσει πρέπει ἢ νὰ καταφάσκηται ἐν αὐτῇ ἢ ν' ἀποφάσκηται· ἢ κατὰ παντὸς τιθεμένου ἐν τῇ συνειδήσει

πρέπει ἢ νὰ κατηγορηταὶ ἢ νὰ μὴ κατηγορηταὶ τι· ἢ ἄλλως, ὅταν θέλω νὰ διανοηθῶ περί τινος, ὀφείλω ἢ νὰ καταφῆσω αὐτό ἢ ν' ἀποφῆσω, καὶ κατὰ παντὸς ἀντικειμένου, περὶ οὗ διανοήθην, ὀφείλω ἢ νὰ καταφῆσω κατηγορημὰ τι ἢ ν' ἀποφῆσω, μέσον τι ἢ τρίτον δὲν ἐγχωρεῖ. Ὁ νόμος οὗτος συνάπτει ἐν ἑαυτῷ τὸν ἀνωτέρω νόμον, ἥτοι τὸν τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως, καὶ ἐπιβάλλει κατ' ἀνάγκην εἰς πᾶν διανόημα τοὺς δύο μόνους δυνατοὺς τύπους τῆς καταφάσεως καὶ ἀποφάσεως, οἷονεὶ τοὺς δύο πόλους τῆς πνευματικῆς κινήσεως.

Π. χ. ἢ ἔστι Θεὸς ἢ οὐκ ἔστιν. Ὁ Γεώργιος ἢ ἀληθεύει ἢ οὐκ ἀληθεύει. Καὶ γενικώτερον εἰπεῖν· ἢ ἔστιν Α ἢ οὐκ ἔστι· καὶ Α ἔστιν ἢ Β ἢ οὐ Β.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς τοῦ τρίτου ἢ μέσου ἀποκλείσεως δυνάμεθα ἐκ τοῦ ψεύδους προτάσεώς τινος νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἑτέρας, ἀντιφατικῶς ἀντικειμένης αὐτῆ. Οὕτως ἐν τῷ ἀνωτέρω παραδείγματι, ἢ ἔστι Θεὸς ἢ οὐκ ἔστι, παρατηροῦμεν ὅτι ἂν εἶναι ψευδὲς τό, ἔστι Θεός, ἀληθὲς εἶναι τό, οὐκ ἔστι Θεός· καὶ ἂν ψεύδεται τό, οὐκ ἔστι Θεός, ἀληθεύει τό, ἔστι Θεός. Κατὰ τὸν αὐτὸν νόμον ἰσχύει ἡ ἀρχὴ ὅτι οὐδὲν ἀντικείμενον δύναται συγχρόνως νὰ ἔχη κατηγορήματα ἀντιφάσκοντα πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἢ πρὸς ἑαυτά. Ὁ Κικέρων, ἐξαιρῶν τὴν ἐν τῇ λογικῇ σημαντικότητα τοῦ νόμου τούτου, ἀποκαλεῖ αὐτὸν *θεμέλιον τῆς διαλεκτικῆς (fundamentum dialecticae)*¹.

§ 6. Περὶ τοῦ νόμου τοῦ ἀποχρῶντος λόγου.

Νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου (*principium rationis*) λέγεται ἐκεῖνος, καθ' ὃν πᾶν τὸ τιθέμενον ἢ αἰρόμενον ἐν τῇ συνειδήσει πρέπει νὰ ἔχη τὸν ἀποχρῶντα λόγον. Λέγεται δὲ λόγος τὸ δι' ὃ τίθεται ἢ αἰρεταὶ τι², ὅπερ τότε καλεῖται ἐπα-

¹ Acad pr. 2, 29.

² Ὁ λόγος, ὁ παριστῶν τὸ ἐξ οὗ γινώσκειται ἢ τὸ διατὶ τίθεται

κολούθημα ἢ συνέπεια· ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐπα-
κολουθήματος ἀναγκαία σχέσις λέγεται λογικὴ συνάφεια. Διὰ
τῆς εὐρέσεως τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐμπεδοῦται ἡ ἀλήθεια
καὶ ἐπαναπαύεται τὸ ταύτης ὀρεγόμενον πνεῦμα.

§ 7. Περὶ τῆς χρήσεως καὶ ἰσχύος τῶν τοῦ διανοεῖσθαι νόμων.

Εἰ καὶ ἡ φυσικώτερα τάξις τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν
εἶναι ἡ ἄνω μνημονευθεῖσα, οὐχ ἥττον ὁσάκις διανοώμεθα
περὶ τινος, κατ' ἀρχὰς ποιούμεθα χρήσιν τοῦ νόμου τοῦ ἀπο-
κλειομένου τρίτου ἢ μέσου, εἶτα δὲ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου
καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ τῆς ταυτότητος καὶ ἀντιφάσεως· ἦτοι
διανοούμενοι περὶ τινος κατ' ἀρχὰς μὲν ἀμφιταλαντευόμεθα
μεταξὺ παραδοχῆς καὶ μὴ παραδοχῆς, εἶτα δέ, εὐρόντες τὸν
ἀποχρῶντα λόγον, κλίνομεν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἢ μὴ παρα-
δοχῆς αὐτοῦ, μεθ' ὃ κατ' ἀνάγκην τὸ πνεῦμα εὐρίσκεται ἐν
συμφωνίᾳ πρὸς ἑαυτό, παυομένης τῆς ἀμφιρρεπείας.

Ἄπαντες οἱ ἄνω μνημονευθέντες νόμοι ἰσχύουσιν ἐπὶ πάσης
διανοητικῆς ἐργασίας, ἐπομένως ἰσχύουσι καὶ ἐφαρμόζονται
καὶ ἐπὶ τὰς θεμελιώδεις τῆς διανοήσεως ἐργασίας, τουτέστι
τὸ ἐννοεῖν, κρίνειν καὶ συλλογιζέσθαι, περὶ ὧν διαλαμβάνουσι
τὰ κεφάλαια τοῦ ἐπομένου τμήματος.

ἢ αἵρεταιί τι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει (ratio, principium cognos-
cendi), διακριτέος τοῦ λόγου ἢ τῆς αἰτίας τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ
(causa, principium essendi). Ἡ σύμπτωσις τοῦ γνωστικοῦ λό-
γου μετὰ τοῦ αἰτιώδους ἢ πραγματικοῦ ἀποτελεῖ τὴν
τλήρωσιν καὶ τελείωσιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.